

**НЕВІДОМА ІНІЦІАТИВА МІСЬКОГО ГОЛОВИ
ТА КУПЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ КАТЕРИНОСЛАВА
ЩОДО ПОЖАЛУВАННЯ МІСТУ ГЕРБУ ТА ПРИВІЛЕЇВ (1803–1804 РР.)**

Вводяться до наукового обігу раніше невідомі архівні документальні матеріали щодо пожалування Катеринославу гербу та привілеїв.

Ключові слова: Катеринослав, міський герб, міський голова, купецька громада, Петро Четвериков, Іван Шевелєв.

Вводятся в научный оборот неизвестные ранее архивные документальные материалы относительно пожалования Екатеринославу герба и привилегий.

Ключевые слова: Екатеринослав, городской герб, городской голова, купеческая община, Петр Четвериков, Иван Шевелев.

Unknown documentary materials are entered in a scientific turn, which related to granting to Ekaterinoslav City the coat of arms and privileges.

Key words: Ekaterinoslav, city coat of arms, city major, merchant community, Peter Chetverikov, Ivan Shevelev.

Питання ранньої історії міста Катеринослава, про яке йдеться у цій статті, стосується двох проблемних галузей – міської геральдики та соціально-політичної історії. В історії міста на рубежі XVIII–XIX ст. значною проблемою було недотримання законодавчих норм у галузі міського самоврядування, внаслідок якого створювалися перешкоди для діяльності відповідних органів та розвитку міста в цілому. Довгий час вважалося, що рання історія Катеринослава позбавлена прикладів дієвої громадської активності, і в цілому загальний хід розвитку міста був відданий «на відкуп» чиновництву імперської адміністрації. Новознайдені документи показують, що загальна стагнація нового міста викликала звернення мешканців до центральних адміністративних установ, які мали позитивні наслідки, про що свідчить історія появи міського герба.

Історіографія теми даної статті доволі фрагментарна. Відзначимо офіційні публікації першого герба Катеринослава в Повному зібранні законів Російської імперії [12, с. 821] та фундаментальному дослідженні П.П. фон Вінклера [3]. Стаття А.В. Бойка важлива для розуміння генезису міської геральдики Катеринослава [2]. Назвемо також ґрунтовні дослідження В.І. Лазебник з історії інституту міського голови Катеринослава та ролі катеринославського купецтва в розвитку міста [9; 10]. З останніх досліджень зазначимо видання «Геральдика Дніпропетровщини» (автори-упорядники В.М. Бекетова, О.М. Потап, загальна редакція Н.І. Капустіної), де систематизована інформація про розвиток герботвочості в Катеринославі [4]. Зазначимо, що інформація, яка

вводиться до наукового обігу в цій статті, була вже коротко використана в авторському розділі «Історії міста Дніпропетровська» та одній науково-популярній статті, але у повній мірі з уведенням в науковий обіг текстів джерел публікується вперше [6, с. 114; 8].

Загальновідомо, що в історії міста Катеринослава був лише один герб, офіційно затверджений 29 липня 1811 р.: «В голубом поле, золотое, вензловое имя Императрицы Екатерины II, поставленное посреди цифр, означающих год, в который заложен город. Вокруг вензловаго имени девять звезд, означающих переселение Государыни Императрицы, Екатерины II, в вечное блаженство и славу. На щите Императорская корона показывая, что сия Губерния состояла под особым Высочайшим покровительством» [12, с. 821].

Перший проект герба Катеринослава (два варіанти) був розроблений в 1796 р., документи про це збереглися в Російському державному архіві давніх актів (м. Москва) [2]. Проекти герба представляли собою складні багатофігурні композиції, перенасичені символікою «Грецького проекту» та російсько-турецького протистояння в Причорноморському регіоні. Однак далі розробок проектів герба справа не пішла й офіційний міський герб з'явився лише у 1811 р. Брак джерельних матеріалів з історії раннього Катеринослава не давав ніякої можливості в'яснити, як обстояли справи з герботворчістю в Катеринославі у період між 1796 та 1811 роками. У 2001 р. у Російському державному історичному архіві були знайдені документи, які дозволяють ліквідувати до певної міри цю історичну лакуну. Документи зброшуровані в окрему справу під назвою «О гербе городу Екатеринославу», датовану 1804 р., обсягом усього в три аркуші, серед матеріалів фонду № 1286 [1].

Мета статті – введення до наукового обігу та аналіз інформації про «Прошение» 1804 р. міського голови та купецької громади Катеринослава щодо пожалування місту офіційно затвердженого герба та привілеїв. Завдання статті: 1) охарактеризувати вказану ініціативу; 2) проаналізувати значення даного заходу в контексті історичного розвитку раннього Катеринослава.

Отже, як свідчить інформація документів справи «О гербе городу Екатеринославу» з фондів РДІА (тексти наводяться в додатку до статті), питання розробки та затвердження герба Катеринослава було порушене на початку ХІХ ст. завдяки активності «внутрішнього чинника», а саме – завдяки ініціативи міського голови та купецької громади міста.

У 1803 та 1804 р. місцеві купці здійснили доволі сміливий вчинок – написали два прохання до міністра внутрішніх справ Російської імперії графа В.П. Кочубея щодо надання місту герба та привілеїв як символів його відповідності статусу губернського центру. Оригінал другого звернення від 11 листопада 1804 р. знайдений у згаданій справі. На жаль, текст першого прохання «градского общества» Катеринослава від 17 липня 1803 р., про яке йдеться у повторному зверненні, поки що не знайдено в архівосховищах. Через це маємо змогу аналізувати текст лише першого звернення від 1803 р. Але, зважаючи на те, що звернення 1804 р. носило повторний характер, (це, зрештою, підкреслюється в самому тексті), можна передбачити, що й

текстова частина й прізвища підписантів обох звернень в принципі повинні бути тотожні.

Звернення від 11 листопада 1804 р. підписали 23 особи, переважно купці – міський голова Петро Четвериков, колишні міські голови Іван Шевелєв, Дмитро Горяїнов, Степан Четвериков, інші «именитые граждане». Оригінал звернення підшито в самій справі, а в Херсон надіслано «список», про що йдеться в листі міністра графа В.П. Кочубея. В оригіналі листа чітко видно автографи підписантів. Автори петиції нагадували, що 17 липня 1803 р. доправили імператору та міністру внутрішніх справ прохання про дарування місту герба і привілеїв, однак «разрешения и поныне в сем самоуважнейшем для здешних граждан предмете нет».

Катеринославські «батьки міста» яскраво змалювали обставини, що змусили їх звернутися у вищі урядові інстанції: «Мы, не получив тех выгод, которыя обещаны были при населении города Екатеринослава, нигде об оных не просили и ныне к тому не имеем стремления, а просим, чтобы сей город существо свое с небольшим за десять лет возмевший, и лишь только по плану Высочайше конфирмованному обзаведение свое приличное Губернскому Городу основавшей и утвердившей не был унижен, но оставался б Губернским Городом...». У цих кількох рядках – пронизлива картина стагнації нового міста, викликана втратою уваги з боку центральних адміністративних установ після смерті Г.О. Потьомкіна (1791) та Катерини II (1796).

Відповідь міністра внутрішніх справ не забарилася. 16 грудня 1804 р. міністр граф В.П. Кочубей в листі херсонському військовому губернатору А.Г. Розенбергу¹ рекомендував: «Прожектировав рисунок испрашиваемого герба, представит оный с надлежащим изъяснением на утверждение». Вірогідно, саме це розпорядження й можна вважати першим поштовхом в процесі розробки та затвердження міського герба Катеринослава.

В умовах провінціалізації міста Катеринослава питання про надання міського герба набувало особливого, політико-ідеологічного та символічного значення. Нарешті, герб міста був затверджений 29 липня 1811 р. Композиція герба стала загальноживаною й широко використовувалася в офіційних документах, періодичних виданнях, листівках, в усіх сферах міського життя аж до революційного катаклізму 1917 р.

Зупинимось ще на одному важливому моменті – особистостях підписантів звернень. Підписанти листа від 17 липня 1803 р. невідомі за відсутністю документа. Лист від 11 листопада 1804 р. підписали 23 особи – представники економічної та управлінської еліти Катеринослава. Чимало з них були гласними перших складів Катеринославської міської Думи та багато разів згадуються в діловодній документації 1780-1800-х рр. Зокрема, прізвища багатьох підписантів можна часто зустріти на сторінках відомої книги «Первое столетие города Екатеринослава» (1887), яка фактично являє собою збірник документів з

¹ У наведеному в Додатку № 2 документі зустрічається інший варіант написання прізвища – Розенберг.

ранньої історії міста, упорядкований секретарем міської Управи М.М. Владимировим [11].

Особливо звертає на себе увагу присутність серед підписантів прізвища Івана Шевелєва, першого катеринославського міського голови від 1787 р., названого у тексті листа-прохання «именитым гражданином». Оскільки біографічних відомостей про цю історичну особу практично не збереглося (невідомі навіть дати його народження та смерті), то факт підпису Шевелєва дає можливість датувати його смерть після 1804 р. [7].

Тексти звернень-прохань на адресу міністра внутрішніх справ від 1803 та 1804 рр. дуже добре корелюються з текстом звернення «батьків міста» від 1796 р. про надання місту позики у 200 000 руб., текст якого опублікований якраз у книзі «Первое столетие города Екатеринослава», але до сьогодні не був помічений місцевими краєзнавцями [11, с. 145-150]. Обидва документи споріднюють не тільки мета – вивести Катеринослав зі стану перманентної стагнації, а й стиль, деякі вислови, та навіть особистості підписантів.

На наш погляд, аналіз навіть цих відомих науковцям документів свідчить, що є сенс ставити питання про зміни акцентів у розумінні рушійних сил розвитку ранньої історії Катеринослава й відмовитися від уявлення про панівну роль «зовнішнього чинника» у вигляді виключно ініціатив імперської адміністрації. Цю тезу я вже озвучував у спеціальній статті [5]. Документи – звернення від 1796, 1803 та 1804 рр. є, на нашу думку яскравим прикладом досягнутого катеринославською елітою того часу розуміння стратегічних цілей та бачення розвитку міста, й самі по собі є свідченням народження структур громадянського суспільства у надрах відсталого адміністративно-бюрократичної ієрархічної моделі управління містом.

Таким чином, ініціативу «дарування» місту гербу, на наш погляд, було б помилкою зводити виключно до геральдичного питання. Звернення 1803-1804 рр. мають набагато ширше значення в історичному розвитку раннього Катеринослава. Документ 1804 р. яскраво ілюструє суспільні настрої та навіть певні засади соціокультурної ідентифікації еліти новоствореного Катеринослава на початку XIX ст.

Значення аналізованої ініціативи міського голови та купецької громади полягає в наступному: 1) документи 1803 та 1804 р. логічно входять до низки акцій населення та владних органів Катеринослава по здобуттю додаткових привілеїв для новозбудованого міста, «забутого» державною владою через короткий час після офіційного заснування; 2) з цього випливає, що документи 1803 та 1804 р. є черговим доказом тези про активну роль внутрішнього чинника у формуванні міста на ранньому етапі; 3) документи є додатковим підтвердженням виняткової ролі катеринославського купецтва як «локомотива» розвитку раннього Катеринослава; 4) документи 1803 та 1804 р. становить значний інтерес як індикатор культурно-ідентичного самосприйняття населення Катеринослава на ранньому етапі, передусім, міської еліти, з точки зору маркування/наголошення саме міських ознак; 5) введення до наукового обігу тексту звернення 1804 р. дає можливість визначити його як важливий етап

процесу подолання Катеринославом синдрому «забутої південної столиці», процесу, який включав в себе як інституційний, так і культурно-ідентичнісний, і символічний аспекти. Подальша розробка питань, піднятих у цій статті, бачиться як у пошуку нових джерел ранньої історії Катеринослава, в умовах майже повної інформаційної вичерпаності дніпропетровських архівосховищ, а також в уважному аналізі, віднайденні нових змістів в опублікованих матеріалах з початкової історії міста.

Публікацію документів у додатку здійснено зі збереженням усіх граматичних, синтаксичних та стилістичних особливостей оригіналів. Літери «ять», «і» та «фіта» замінені відповідно на «е», «и» та «ф».

Бібліографічні примітки

1. «О гербе городу Екатеринославу». – 1804 р. // Российский государственный исторический архив. – Ф. 1286. – Оп. 1. – Д. 258. – Л. 1-3 зв.
2. Бойко А.В. Перший герб міста Катеринослава / А.В. Бойко // Проблеми історіографії та джерелознавства історії запорозького козацтва: Матеріали наук. читань Д.І. Яворницького: зб. ст. / редкол.: Ю.Є. Івонін (наук. ред.) та ін. – Запоріжжя, 1993. – С. 75-76.
3. Винклер П.П. фон. Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской империи, внесенные в полное собрание законов с 1649 по 1900 год. / П.П. фон Винклер. – СПб.: Издание И.И. Иванова, 1900. – 530 с.
4. Геральдика Дніпропетровщини. Офіційні символи територіальних та муніципальних утворень: Історичні нариси / автори-упорядники В.М. Бекетова, О.М. Потап, заг. ред. Н.І. Капустиної. – Д.: Арт-Прес, 2012. – 192 с.
5. Кавун М.Е. Генезис та еволюція міського самоврядування Катеринослава кінця XVIII – середини XIX ст. (проблеми синтезу російської імперської самоврядності та внутрішньої активності ранньомодерного урбаністичного середовища) / М.Е. Кавун // Придніпров'я: Історико-краєзнавчі дослідження: зб. наук. пр. / ред. кол.: С.І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Д.: Вид-во ДНУ, 2007. – Вип. 4. – С. 5-25.
6. Кавун М.Е. Заснування та становлення Катеринослава як губерньського центру (остання чверть XVIII – перша половина XIX ст.) / М.Е. Кавун // Історія міста Дніпропетровська / за наук. ред. А. Г. Болебруха. – Д.: Грані, 2006. – С. 77-128.
7. Кавун М.Е. Шевелєв Іван (?-?) / М.Е. Кавун // Діячі державної влади та самоврядування Дніпропетровської області: історичні нариси: у 2 т. / відп. ред. С.І. Світленко. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2009. – Т. 1. – С. 260-263.
8. Кавун М.Э. О чем расскажут гербы города на Днепре / М.Э. Кавун // Недвижимость в движении. – 2011. – 14 сентября.
9. Лазебник В.И. Екатеринославский городской голова // Грани. – 1998. – № 2. – С. 92-97.
10. Лазебник В.И. Екатеринославское купечество и его роль в истории города (1780-1918 гг.) // Наддніпряньський історико-краєзнавчий збірник / редкол.: А.Г. Болебрух (відп. ред.) та ін. – Д.: Етюд-Сервіс, 1998. – Вип. 1. – С. 139-145.
11. Первое столетие г. Екатеринослава. 1787 – 9 мая – 1887 г. Доклад Екатеринославской Городской Управы к торжественному заседанию Думы 9 мая 1887 года. (Материалы для исторического очерка) / Сост. М.М. Владимиров, Городской Секретарь. – Екатеринослав: Тип. Я.М. Чауссаго, 1887. – 275 с.
12. Полное собрание законов Российской империи. – СПб.: Печатано в Типографии Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. XXXI.
13. Яворницкий Д.И. История города Екатеринослава. – Д.: Промінь, 1989. – 197 с.: ил.

Додатки

№ 1.

Лист міського голови Катеринослава П. Четверикова та представників купецької громади міста до міністра внутрішніх справ Російської імперії графа В.П. Кочубея від 11 листопада 1804 р. з нагадуванням про попереднє прохання від 17 липня 1803 р. щодо пожалування місту герба.

№ 10197

29 ноября 1804.

Сиятельнейший Граф!

Милостивый Государь.

ВСЕВЫСОЧАЙШИЙ ЕГО ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА указ, о дозволенни Екатеринославскому Градскому обществу возстановить строение в городе Екатеринославе на кладбище церкви; сие общество от Господина Гражданскаго Губернатора фон-Берга в Градскую Думу в списке препровожденныя получа; колико восхищается таковым ВСЕМИЛОСТИВЕЙШИМ соизволением! толико не может не ощущать той милости, какова Вашим Сиятельством чрез поднесение ВСЕМИЛОСТИВЕЙШЕМУ ГОСУДАРЮ ИМПЕРАТОРУ представления Гражданскаго Губернатора обо онои церкви оказали сему обществу. Которое быв обязано вечною своею ВСЕМИЛОСТИВЕЙШЕМУ МОНАРХУ верноподданическою преданностию, возсылает Вашему Сиятельству благодарность, и всепокорнейше ако Государственнаго Министра и Главнаго по сей части начальника просит, приймы Сиятельнейший Граф сие наше благодарение от Глубочайшей к Вашему Сиятельству преданности. Начертанное, и уподобы вышеписанному случаю предстательство свое у ВСЕМИЛОСТИВЕЙШЕГО ГОСУДАРЯ по отправленному к ЕГО ИМПЕРАТОРСКОМУ ВЕЛИЧЕСТВУ нами от 17го июля 1803 года верноподданическому прошению о ВСЕМИЛОСТИВЕЙШЕМ пожаловании ГОРОДУ Екатеринославу герба и привиллегий; о чем того ж числа и Вашему Сиятельству прошение послано, но Разрешения и по ныне в сем самоважнейшем для здешних граждан предмете нет.

Вашему Сиятельству повторяя обстоятельства в первом прошении изъясненные, что мы не получив тех выгод, // которыя обещаны были при населении города Екатеринослава, нигде об оных не просили, и ныне к тому не имеем стремления, а просим, чтобы сей город существо свое с небольшим за десять лет возмевший, и лишь только по плану ВЫСОЧАЙШЕ конфирмованному обзаведение свое приличное Губернскому Городу основавшей и утвердившей не был унижен, но оставался б Губернским Городом: уповаем, что Ваше Сиятельство оказав начало благотворения своего для Города Екатеринослава не оставите довершить оногo в прописываемом самоважнейшем колеблющем Градское общество пункте, для прославления в потомственные времена со Гражданами сего Города Высокого Имени Вашего, которое мы содержа во всегдашней памяти, с глубочайшим высокопочитанием пребываем

Екатеринославской Градской Глава Петр Четвериков
Именитые граждане Дмитрий Горяинов
Именитый гражданин Степан Четвериков.
Именитой гражданин Иван Шевелев,
Екатеринославский купец Козма Лял... [нерозбірливо останні літери]
Екатеринославский купец Афанасий Жов... [нерозбірливо останні літери]
Екатеринославский купец Степан Шевелев
Григорий Кристофорский
Кирило Остроухов
Степан Шевелев
Степан Шустов
Купец Григорий Полуянов
Купец Семен Стрельцов
Купец Степан Котов
Василий Татаринев
Екатеринославский купец Василий Митрофанов а в место Его за
неумением грамоты подписал Канцелярист Иван Селиверстов
Екатеринославский купец Артаман Иванов сын Каралев а в место Его за
неумением грамоты подписал Канцелярист Иван Селиверстов
Екатеринославский купец Иван Колесников //
Екатеринославский Купец Ермолай Баринев, а в место Его неграмотного
поперсональной прозбе руку приложил Губернский Секретарь Сосновский.
Екатеринославской купец Иван Бочеров
Екатеринославский купец Михайла Петов
Екатеринославский купец Иван Терентьев
Екатеринославский купец Филипп Астахов
Ноября 11. дня
1804. Года

*РГИА. – Ф. 1286, оп. 1, д. 258, л. 1–2.
Рукопис, автографи.*

№ 2.

Лист міністра внутрішніх справ Російської імперії графа В.П. Кочубея до Херсонського військового губернатора А.Г. Розенберга від 16 грудня 1804 р. з рекомендацією розглянути прохання міської громади Катеринослава щодо пожалування місту герба.

№ 1097.
М.В.Д.
2 Экспедиция
О гербе городу
Екатеринославу
16 декабря 1804 года
№ 5693

Господину Генералу
от Инфантерии
Херсонскому военному
губернатору Андрею
Григорьевичу Розенберку

Екатеринославское Градское общество, вошло с прозбою, о пожаловании Городу Екатеринославу Герба.

Препровождая при сем означенную прозбу в списке, я покорно прошу ваше высокопревосходительство рассмотреть оную, и ежели к удовлетворению, в сем случае, желания градскаго // общества, не может быть ни каких препятствий, то прожектировав рисунок, испрашиваемого герба, представить оный, с надлежащим изъяснением на утверждение.

Подписал

Министр Внутренних Дел

Граф Кочубей.

Верно: Мицкевич

РГИА. – Ф. 1286, оп. 1, д. 258, л. 3–3 об.

Завірена копія.

Надійшла до редколегії 15.05.2013 р.